

BALKAN MÜSLÜMANLARINDA DİNSEL VE ULUSAL KİMLİK

(Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova üzerine
Karşılaştırmalı Bir İnceleme)

Doç. Dr. Baskın ORAN*

"EN SON İMAM GÖÇ'EDER"
-Makedonya Türkleri atasözü-

"TÜRLÜK DİNİMİN HAKKI İÇİN!"
-Arnavut yemini-

GİRİŞ :

Günümüzde Balkanlarda, birbirinin üzerine binmiş vaziyette fırtına gibi esen iki kavram var : din ve milliyetçilik. Bu konuya, işte bu iki kavramın karşılıklı ilişkisine kuramsal bir göz atarak girmek istiyorum.

Avrupa tarihine baktığımızda, milliyetçilik, kronolojik olarak dinden sonra gelen, onun yerini alan ve dolayısıyla onunla çatışan bir tutunum (*cohésion*) ideolojisi oldu. Feodalizme takabül eden ve toplumu bütünleştirmek için yüce sadakat noktasını "Tanrı" olarak belirleyen dine karşılık, milliyetçilik kapitalizme tekabül ediyor ve "ulus"u yüce sadakat noktası olarak ileri sürüyordu. Dolayısıyla, onun yerini alabilmek için dinle çatıştı. Nitekim, Fransa'da 1789 Devrimi, bir zamanlar tüm Fransa topraklarının yüzde 70'ini oluşturduğu söylenen Kilise mülklerine el koydu. Napoléon Kilise'yi devlete hizmetle yükümlü bir kurum haline soktu. Antiklerikal yasaların çıkarılması 20. yüzyıl başlarına dek sürdü.

İlginç bir durumdur, Batı ve özellikle Fransa örneğini izlemek temelinde yükselen Kemalist Milliyetçilik, yüz otuz beş yıl sonra 1789'a taş çıkartarak, ortodoks İslam'ı (örgütlenmiş resmi dini) bir genel müdürlük düzeyine indirgeyecek, heterodoks İslam'a da (dinin halk arasında yaygın biçimi) el atarak kurumlarını (tekke ve zaviyeleri) kapatacaktır. Hem de bu savaş ilanını, gerek üretim biçiminin, gerekse halkın dine bağlılığının kendisi açısından 1789'a oranla kıyaslanmayacak kadar elverişsiz olduğu bir ortamda yapacaktır.

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

Din ve milliyetçiliğin bu temel karşılığının yanı sıra, ikisinin kaynaştığı, dinin milliyetçiliği ve en azından da ulusal kimliği desteklediği durumların sayısı da az değildir.

Bu durumlara örnek olarak şunlar akla geliyor :

- 1) İkisini de tehdit eden üçüncü bir tutunum ideolojisinin (ör. Marksizm) varlığı.
- 2) Dinde "Tanrı'nın seçilmiş kulları" kavramının söz konusu olduğu durumlar. Örneğin, Yahudiler ve hatta Arapların durumu.
- 3) Ulusu oluşturan öğelerin (dil, ulusal ekonomi vb.) zayıf olması durumunda dinin bunların yerine geçerek bir toplumsal tutkal görevi yapması.
- 4) Savaş gibi olağanüstü bunalım durumlarında dinin milliyetçiliği desteklemesi.
- 5) Bir de, egemen ulusun dininin farklı olması halinde, ikincil pozisyonda (baskı altında) bulunan etnik unsurun dininin milliyetçiliği (veya, ulusal kimliği) desteklemesi olgusu var.

İşte, günümüzde Balkanlarda incelemek istediğim, bu sonuncu durumdur.

"Günümüzde" dedim ama, Balkanlardan söz ediyorsak bu son olgunun yeni ortaya çıkan birşey olmadığını, Osmanlı döneminde de bol miktarda görüldüğünü söyleyerek başlamak gerek.

Osmanlı "Millet Sistemi", günümüzde bile rastlanmayan biçimde gayri müslim azınlıkları tüzel kişiliğe sahip kılmış, "Milletbaşı"lara kendi cemaatlerini yönetme, onları Saray'da temsil etme ve onlardan vergi toplama yetkisi vermişti.

On dokuzuncu yüzyıl başlarında Balkan burjuvazileri artık kendi öz sınırlarını çizmek isteyecek, yani milliyetçilik yapacak kadar güçlenmişlerdi. Bu tarihte Fransız Devrimi fikirleri yöreye ulaştığında, bu sınıf muazzam bir koza zaten sahipti : Ortodoks Kiliseleri. "Millet Sistemi" sayesinde güçlerini tarih boyunca gündemde tutmuş olan bu ortodoks "ulusal" Kiliseler, Rusya'nın etkili yardımlarıyla başlayan milliyetçilik hareketlerinin 1 no'lu destekçisi oldular. Yunanistan başta olmak üzere bütün Balkanlar 1820-1878 arasında özerklik ve bağımsızlıklarını böyle kazandı.

Bu kuramsal girişten sonra bugüne geçmeden, bu bağlamda dikkatimizi fazlasıyla çeken kimi olguları not etmek istiyorum :

1) Bütün Balkan halklarının bağımsızlığını pratikte en fazla etkileyen ülke olan Rusya, Balkan halklarıyla aynı mezheptendi, ortodokstu.

2) Balkanlarda milliyetçiliğiyle ünlü olduğu halde Osmanlılardan bağımsızlığını en son, ancak 1912'de alan halk, Arnavutlar, Osmanlılar gibi Müslümandı.

3) "Türklerden daha Türk" olan, 1821'de Yunanlılar ayaklanınca "gâvur"a karşı silaha sarılan¹, üstelik Osmanlılara karşı milliyetçilik yapmayan tek Balkan halkı olan Boşnaklar, Osmanlılar gibi Müslümandı.

4) Bir örnek de imparatorluğun doğusundan vereyim : İstanbul'a hiçbir sorun çıkarmamak, evlerinde bile Türkçe konuşmak nedeniyle yüzyıllar boyu "Millet-i Sadıka" diye anılmış olan Ermenilerin Rusya'dan etkilenecek 1894'te ayaklananları Gregoryen, yani ortodokstu. Katolik veya protestan olan azınlık Ermeniler ne milliyetçilik yaptılar, ne de I. Dünya Savaşı sırasında Rus ordularının yanında Osmanlılara karşı yer aldılar. Osmanlı Jön Türk hükümetinin, bu katolik ve protestan Ermenileri kötü şöhretli 1915 Tehciri'nin dışında burakmış olması da ilginçtir.

Balkan tarihinde din (hatta, mezhep) ve milliyetçiliğin bu içiçe ilişkisine kısaca atığımız bu nazardan sonra artık günümüze geçebiliriz.

YUNANİSTAN

Yunanistan'daki başlıca azınlık, Batı Trakya'da yaşar.

Bu azınlık konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında eskiden beri süregelen çekişmelere girecek değilim. Yalnızca şu noktaya dikkat çekmek istiyorum : Batı Trakya'da Müslüman azınlığın yalnızca Türklerden oluşmadığını söyleyen Yunanistan, azınlığı "Müslüman azınlık", Türkiye ise "Türk azınlığı" diye anmaktadır. İşin sosyolojisine geçmeden önce hukuken şunu hemen söyleyeyim ki, ikisi de haklıdır.

1) Yunanistan hukuken haklıdır, çünkü bu azınlığın haklarını güvence altına alan 1923 Lausanne Barış Antlaşması'nın 45. maddesi, ondan "Müslüman Azınlık" diye söz eder.

2) Türkiye hukuken haklıdır, çünkü iki ülke arasında azınlıkların zorunlu değişimini öngören ve 2. maddesiyle yalnızca Batı Trakya ve İstanbul'da "etabli" adıyla karşılıklı azınlıklar bırakılmasına izin veren (yani, Batı Trakya azınlığını yaratan) 1923 Mübadele Sözleşmesi'nin tam ve resmi adı, "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"dür (*Convention concernant l'échange des populations Grecs et Turcs et Protocole*). İnsanlara dağıtılan *établi* belgeleri de "Müslüman" veya "Gayri Müslim" değil, "Türk" ve "Rum" deyimlerini kullanmıştır.

Herkesin haklı olduğu durumlar en zor durumlar olduğundan, biz hukuksal durumu bırakalım ve Batı Trakya'da azınlığın önce etnik bileşimini görelim, sonra da kökeni Türk olmayanların bizzat kendileri hakkında ne düşündüğüne bakalım.

Batı Trakya azınlığının etnik bileşimi Yunanlıları haklı çıkarır biçimdedir. Yaklaşık 120.000 kişilik azınlığın yaklaşık 30.000'i Pomak, yaklaşık 5.000'i Çingene, ancak geri kalanı Türk'tür.

¹Georges Castellan, *Histoire des Balkans, XIV-XXe siècle*, Paris, Fayard, 1991, s. 316.

Balkanlarda Bulgaristan'ın Bulgar, Yunanistan'ın Yunanlı, Türkiye'nin de Türk saydığı Pomaklar, bu konudaki yapıtlarıyla tanınan Hollandalı bilim adamı Fred de Jong'un tanımıyla, "Kökeni kesin belli olmayan ve genellikle bir Bulgar diyalekti konuşarak Türkçeyi ikinci dil olarak kullanan Türkleşmiş bir Müslüman halk"tır². Pomaklar koyu Müslüman olup genellikle dağlık bölgede yaşarlar ve Türklerle temasa geldikçe Türkçe öğrenirler. Çingeneleri sorarsanız, onlar da Müslümandır.

Azınlığın kendisi hakkında ne düşündüğüne gelince.

Batı Trakya azınlığı içindeki Türkler, Yunanistan'ın Türkiye'den daha gönençli bir ülke olmasının da etkisiyle, kendi topraklarında yaşamaya devam etmeyi amaçlamakta, buldukları yörenin Türkiye'ye katılması gibi bir emel peşinde koşmamaktadırlar. Bununla birlikte, giydikleri giysilerden, kurdukları derneklerle ve partilere varıncaya dek çok çeşitli göstergelerden de anlaşıldığı gibi, bu arada Türklük kimliğini vurgulamaya büyük özen göstermekte, bundan ödün vermemektedirler.

Bu çok doğaldır, çünkü Batı Trakya Yunanistan'a bırakıldığında, yörede yaşayan diğer bütün milliyetlerin toplamından daha kalabalık olan bu Türk toplumu hem Türkiye sınırındadır, hem ayrıldığından bu yana fazla bir zaman geçmemiştir, hem de kendisi Müslüman, "eski teba" Yunanlılar Hıristiyandır. Üstelik, bu dindar azınlığın dinsel liderleri olan müftüler, bu kimlik mücadelesinde lider rolü oynamışlardır. (Yunanistan'daki din-devlet ilişkisi nedeniyle bu müftüler evlendirme, noterlik hizmetleri gibi dünyevi yetkilere de sahiptir).

Türklerin Türklük kimliğine sahip olmaları doğaldır ama, burada ilginç olan, azınlığın Türk kökenli olmayan kısmının, yani Pomakların ve hatta Çingenelerin durumudur. Bu konu üzerine yaptığım araştırmalar³ şunları göstermiştir :

1) Eğitim: Türkçe eğitim, Pomakların çok duyarlı olduğu bir konudur. Bu insanlar kendileri evde Pomakça konuştukları halde çocuklarının Türk azınlık ilkokullarına gitmelerine büyük önem vermektedirler. Yunan makamları, 1970'lerden başlayarak, doğup büyüdüleri ortamda iş bulamayan Pomak gençlerini burslu olarak Selanik'deki Pedagoji Akademisi'nde (kuruluş: 1966) eğitmekte, sonra ilkokullarda Yunanca ders vermek üzere doğmuş ve büyümüş oldukları bölgeye yollamaktadır. Ana-babalar bu sınıflara çocuklarının devam etmesine izin vermemekte, bu yüzden okullar kapanmaktadır. Pomaklar bu duruma şiddetle tepki göstermektedir. Örneğin, 1972'de Galini (Yalanca) Köyü İlkokulunun "Türk Azınlık Okulu" yazan tabelasını indirerek "Müslüman Azınlık Okulu" asan jandarmalara Pomak kadınları sopalarla saldırmış, ikinci levhayı söküp atmışlardır. 1980'lerde Pomakların okul boykotları aynen devam etmiştir.

2) Azınlık örgütlenmesi : Batı Trakya'daki en büyük üç azınlık derneği, 1972'den beri sürdürdükleri uzun bir mücadelenin ardından, isimlerinde "Türk" sözcüğü bulunduğu gerekçesiyle son ve kesin olarak 1987 sonunda mahkeme tarafından kapatılmışlardır. Bu

²"The Muslim Minority in Western Thrace", Georgina Ashworth (ed), *Muslim Minorities in the Eighties*, Sunbury, Quartermaine House Ltd., 1980, s. 95.

³2-3 Kasım 1992 tarihinde Ankara'da yapılan "Bölgesel ve Uluslararası Yeniden Yapılanmada Türklük Alanları" konulu uluslararası kolokyuma sunulan bu bildiriye, Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar üzerine verilen bilgiler için bkz. Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, 2. basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.

yüzden patlayan 29 Ocak 1988 gösterilerine en büyük kitlesel katılım, gene kuzeydeki dağlık Pomak bölgelerinden gelmiştir. Bu mücadeleler sırasında azınlığın kimlik mücadelesinin simgesi durumuna gelen, 1901 doğumlu İskeçe (Xanthi) Müftüsü Mustafa Hilmi Efendi'nin de (ö. Şubat 1990), Türkçe'yi pek de akıcı konuşamayan bir Pomak olduğunu eklemek öğretici olabilir.

Çingenelere gelince, Batı Trakya'da azınlık ile Yunanlılar arasında kimi zaman çıkan çatışmalarda en ön planda dövüşenler, bu kavgacı insanlardır. Nitekim, yerel bir Yunan radyosunun verdiği yanlış bir haber üzerine Yunanlı fanatik grupların azınlığa karşı 29 Ocak 1990'da giriştiği saldırıda en fazla yaralı, Gümölcine'deki (Komotini) Kalkanca adlı Çingene mahallesinde verilmiştir.

3) Kendini Tanımlama : Batı Trakya'da Çingene'ye Çingene demek, hakaret sayılır. Fakat daha ilginç, Pomak'a Pomak dendiğinde, bu da Pomaklar tarafından hakaret sayılmaktadır. Osmanlı döneminden beri Müslümanlık ile Türklüğü özdeş düşünen Pomaklar kendilerini Türk saymakta ve "Türk" diye hitap edilmek istemektedirler.

Bunun çeşitli nedenleri düşünülebilir :

1) İdeolojilerin ve özellikle de sert resmî ideolojilerin, toplumun temel taleplerini karşılamaktan uzak olduğu, bir de baskının bulunduğu durumlarda, bireylere sürekli yapılan ideolojik bombardıman sonunda tepki doğurur. Bu tepki, ideolojinin bıkınlık yaratmasından başlayarak, benimsenmesi istenen fikirlerin yadsınması sonucuna dek varabilir. Böylece, karşıt ideolojilere yönelimi de hızlandırabilir. Bugün Türkiye, Kürt sorununda bu durumu açık seçik yaşamaktadır.

"İdeolojinin olumsuz işlevi" denilen bu mekanizma Batı Trakya'da Pomaklar (ayrıca, Çingeneler) açısından hareket halindedir. Çünkü hem bu insanlar yaşadıkları dağlık bölgede yoksulluk içindedirler ve Yunan devleti buna bir çözüm getirememektedir, hem de üstelik devlet kendilerine karşı ayırım uygulamaktadır.⁴

Böyle bir durumda, Yunan devleti Pomaklara sürekli olarak "Siz Büyük İskender'in zorla Müslümanlaştırılmış torunlarısınız"⁵ propagandası yapmakta, yuvarlak tepsi ekmeğini haç biçiminde dörde bölmelerini ve pencerelerine haç biçimi demir koymalarını Hıristiyanlık döneminden kalma birer adet saymakta, hatta Pomakların Türk değil, Yunan kanı taşıdığını ubbi yöntemlerle kanıtlamaya çalışmaktadırlar.⁶

⁴Bu konudaki birçok örnekten bir tanesini vermek gerekirse: Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın 30 Mayıs 1989'da verdiği bir kararla da (dava no.309/87) mahkûm edilen 1366/1938 sayılı Yunan yasaının uygulaması sonucu, Yunanistan'ın diğer yerlerinde değil ama Batı Trakya sınırları içinde Müslümanların taşınmaz mal satın alması fiilen yasaktır. Bu durum, Batı Trakya'dakilerin dışında, şaşılacak kadar az sayıda Yunanlının bilincinde olduğu bir durumdur.

⁵Makedonya'nın bağımsız olmasından (1911) bu yana, Yunan propagandasındaki bu "Büyük İskender" teması terk edilmiş gözükmemektedir.

⁶Bkz. Dr. N.I. Ksirotiri, *Pomaklarda Kan Gruplarının Sıklık Tasnifi Üzerinde Bulgular*, Doktora tezi (Yunanca), Selanik, 1971, (1) Zikreden: Pavlos Hidiroglou, *Elen Pomaklar ve Türkiye'yle İlişkileri* (Yunanca), 2. basım, Atina, Hrodotos Yayınları, 1989, s. 15-16. (Bu kaynakların ilgili yerlerini benim için çeviren Halim Çavuşoğlu'na teşekkür ederim).

İş böyle olunca, Pomaklar Türklük bilincine daha fazla yönelmektedirler. Nitekim, 1985 yılında Batı Trakya'da Pomaklar arasında yaptığım araştırmalar sırasında, Pomaklar şöyle demişlerdir: "Osmanlılar bizi zorla Müslüman yaptılarsa, nur içinde yatsınlar, Yok, biz kendi kendimize Müslüman olduysak, aferin bize".

2) Pomakların ve Çingenelerin bir akraba devleti (kin-state) yoktur, Türklerin ise vardır ve Müslüman azınlığın uluslararası antlaşmalarca güvence altına alınmış haklarına yalnızca bu devlet sahip çıkmaktadır.

3) Azınlık arasında Türkler hem büyük çoğunluğu oluşturmaktadır, hem de ekonomik bakımdan diğer iki Müslüman kitleden daha iyi durumdadır. Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticisi olarak dil, kültür ve tarih açılarından daha parlak bir geçmişe de sahiptirler. Dolayısıyla, azınlık arasında Türk olmak, bir prestij ögesi, neredeyse bir sınıf atlama unsurudur.

4) Bu koşullarda Yunan makamlarının, azınlığı "Türk" değil, "Müslüman" diye anmaları, Türk-Pomak-Çingene ayrımını ortadan kaldırmaya da yaramakta, azınlık toplumu Müslümanlık temelinde birleştirilmiş olmaktadır ki, Yunan makamlarının esas sorunu da buradan doğuyor ve biz de esas konumuza dönüyoruz:

Batı Trakya'da Pomakların kendilerini Türk saymalarının en temel nedeni, azınlığın (üstelik, baskı altındaki azınlığın) Müslüman, çoğunluğun ise Yunan Ortodoks olmasıdır. Diğer nedenler yardımcı nedenlerdir. Bu bildirinin başında da belirtilen varsayımı destekler biçimde, farklı dinden bir çoğunluk egemenliği durumunda, baskı gören azınlığın dini onun "ulusal" kimliğini desteklemekte, bu kimlikle özdeş hale gelmektedir.

Tabii, bu arada, azınlığın ekonomik bakımdan Yunanlılarla karşılaştırılmayacak kadar zayıf oluşu, yani "sınıf" ögesi de devreye girmekte ve anılan özdeşliği bir de o açıdan kemikleştirmektedir.

Sonuç olarak, Türk etnik kökenden gelmeyen Batı Trakya Müslüman azınlığı arasındaki Türklük kimliği, yukarıda sayılan nedenlerle, belki de Türk etnik kökenden gelenler arasında olduğundan daha güçlüdür.

BULGARİSTAN

Yaklaşık on milyonluk Bulgaristan'da önemli bir Müslüman azınlık yaşar. Bunların 800-900.000 kadarı Türk, 300-400.000 kadarı Pomak, bir o kadarı da Çingene kökenlidir.

Türkler arasında Türklük kimliği, yakın zamanlara kadar, Yunanistan'daki kadar güçlü bir durum göstermemiştir. Bunun başlıca nedeni, herhalde, asimilasyon çabalarına karşı direnmenin, bu özellikle sert komünist rejimde çok zor oluşudur. Bulgar yönetimi Türkçe dersleri yavaş yavaş azaltmış ve sonunda 1971'de tamamen kaldırmıştır. Bu durum, okulda Kiril alfabesiyle Bulgarca ve Rusça, Latin alfabesiyle de İngilizce, Fransızca ve Türkçe öğrenmek zorunda olan, üstelik din derslerine gidiyorsa bir de Arap alfabesiyle boğuşan Türk öğrencilerinin de kolayına gelmiştir. Bu çocuklar, aradan çok geçmeden, evde ana-babalarına Bulgarca cevap vermeye başlamışlardır. Bulgarlarla evlenmeler görülmektedir. Bu arada yönetim, "Türk" terimini kullanmamak için önce

"Türk asıllı Bulgar yurttaşı", arkasından "Bulgar Türkü", 1982-84 döneminde de "Bulgar Müslümanı" deyimlerini kullanmıştır.

1984 sonunda, büyük olasılıkla Türklerin hızlı nüfus artışından ürken başkan Jivkov'un giriştiği o inanılmaz "Ad değiştirme kampanyası" bu asimilasyon sürecini sona erdirmiştir. Rejimin ve Jivkov'un 1989 sonunda düşmesiyle sona eren bu kampanyada adları iptal edilerek kendilerine Bulgar adları verilmiştir. Bunun üzerine, o güne değin oldukça pasif bir tablo göstermiş olan bu azınlık 1985 yazında "Bulgaristan Türkleri Ulusal Kurtuluş Hareketi" adlı gizli bir örgüt kurarak direnişe girişmiştir⁷. Bu arada şiddet eylemleri başlamış, yer yer bombalar patlamıştır. Kitlesel eylemlerin yapıldığı Mayıs 1989'da Varna'da 2, Rasgrad'da 2, Şumnu'da 5 Türk, güvenlik kuvvetleri tarafından vurulmuş, bunun üzerine Haziran 89'da 2500 azınlık aydını sınır dışı edilmiş ve ardından da insanlar kafileler halinde Türkiye'ye gönderilmeye başlanmıştır.

Bu pasif azınlığın gösterdiği bu beklenmedik direnişin nedenleri üzerinde düşünüldüğünde, bir kere, diyalektiğin rolü hemen göze çarpmaktadır. 1985'den önce, rejimden korkularından, ağzlarından kaçan her Türkçe kelime başına 20 leva ceza yazılmasına tepki göstermeyen azınlık, asimilasyon ad değiştirmeye varacak kadar sertleşince patlamıştır.

Bununla birlikte, bu izah yetersizdir. Asıl neden, bu insanların Ali, Osman, Ömer gibi adlarının aynı zamanda Müslüman adı olması ve bunların yerlerine Bulgar (Ortodoks) adlarının verilmesi olsa gerektir. Tabii, Bulgar yönetiminin bu çılgın ad değiştirme kampanyasını mezar taşlarına varıncaya kadar sürdürmesinin, dinsel tepkiyi artırdığı kuşkusuzdur. Yani, etnik çatışma derken, karşımıza çıkan yine Müslüman-Hıristiyan karşıtlığı olmaktadır.

Bu karşıtlığın temel karşıtlık olduğu, Jivkov'un 10 Kasım 1989'daki düşüşünün hemen ardından herkesin çocuğunu Kuran kursuna yollamaya ve Türkiye'den din kitapları getirmeye başlamasından da anlaşılmaktadır. Türkiye'den bu arada gelen ilk yayın, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "Yurtdışı Namaz Vakitleri" takvimidir.

Pomaklara gelince.

Bulgaristan'daki Pomaklar arasında da Türklük kimliği, Yunanistan'dakilere oranla çok daha zayıftır. Örneğin, burada Pomak'a Pomak demek hakaret değildir. Bir bölümü kendini Türk saymaz. Önemlice bir bölümü de ne olduğunu bilmez veya kendini "Bulgaristan Müslümanı" olarak tanımlar.

Bu farklılığın bir nedeninin, Pomakça'nın bir Bulgar diyalekti olması olduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte, Pomakların ne kadar dindar oldukları anımsandığında, Bulgaristan'daki örgütlenmiş din kurumunun (Başmüftülük) komünist rejim nedeniyle

⁷Bugün Bulgar parlamentosunda aritmetik denge nedeniyle anahtar konumunda bulunan Hak ve Özgürlükler Partisi (HÖH), bu örgütün uzantısıdır. Bununla birlikte Parti, aşırı milliyetçi olmak yerine, son derece geniş bir platform izlemekte ve yalnız Türklerin değil, tüm azınlıkların ve hatta Bulgarların temsilcisi olmak istemektedir. Nitekim, partinin 24 milletvekilinden 3'ü Pomak, 4'ü de Bulgar'dır. Mart 1990'da kurulan HÖH'ün liderleri Ekim 1990'da olağanüstü kurultaya giderek "Türk bayrağı açmak isteyen milliyetçi unsurları tasfiye" etmiştir.

Müslüman azınlık üzerinde oldukça etkisiz kalmış olduğu, hele Yunanistan'daki gibi dünyevi yetkilere kesinlikle sahip bulunmadığı gerçeği de büyük önem kazanmaktadır.

Bununla birlikte, ad değiştirme kampanyası Pomakları da harekete getirmiştir. Hatta, kampanyaya ilk tepkilerin Pomak gençlerinden geldiği söylenmektedir. Bulgaristan Eğitim Bakanı Türkçe dersler danışmanı Kâzım Memiş'in Ağustos 1992'de bana anlattığına göre, Pomaklar iki yıldır Türkçe öğrenmek için büyük mücadele vermekte, ders programı dışında haftada iki saat seçimli Türkçe dersini az bularak protesto etmektedir. Bu insanlar, özel dersanelerde Türkçe dersi verilmesi talebinde bulunmakta, parlamentoda anahtar parti durumunda olan Hak ve Özgürlükler Partisi yetkililerine "Bu işi halletmezseniz size oy vermeyiz" demektedirler. Pomaklar arasında yaygın olan "Bulgarlar bizim dilimizi aldı ama, dinimizi vermedik" sözünün, bu durumu açıklık getirdiği kanısındayım

Yeni rejim altında, Bulgaristan'daki Başmüftülük'ün daha güçleneceği ve başta Pomaklar olmak üzere tüm azınlığı daha fazla etkilemeye başlayacağı tahmin edilebilir. Bu arada, devletin özel mülkiyete iade etmeye başladığı taşınmaz mallar kapsamında, Müslüman dinsel vakıflarına geri verilecek 300'ü aşkın taşınmazın da bulunuşu önemlidir. Bu olay, şu anda bir taşıtı bile olmayan, "Olsaydı bile parasızlıktan içine benzin koyamazdık" diyen Başmüftülük'ü güçlendirecektir.

Bulgaristan'da, bundan sonra yalnız resmi din kurumunun değil, kısa vadede heterodoks dinin de güçlenmesi beklenebilir :

1) Tutunum ideolojisi olarak komünizm ölmüştür ve kitleler hiçbir zaman unutmamış oldukları bir önceki tutunum ideolojisine, yani dine dönüş yapacaklardır. Zaten bunun örnekleri bütün Balkanlarda yaşanmaktadır.

2) Bulgarların dine sarılması, tepki gereği, Müslümanlar arasında dine sarılmayı hızlandıracaktır.

3) Yeni başlayan kapitalizm, kaçınılmaz biçimde gelir dağılımını bozacak, orta hallileri vuracaktır. Başlayan enflasyon da aynı şeyi yapacak, bu da yoksullaşan kitlelerin dine sarılmasına yol açacaktır. Üstelik, bu kitleler daha önceleri gelir dağılımı sorunu tanımamışlardır.

MAKEDONYA

Makedonya'da Türklük ve Müslümanlık ilişkisi açısından, Bulgaristan'da ve özellikle Yunanistan'da olmayan bambaşka bir durum göze çarpmaktadır.

Yaklaşık 2.240.000'lik ülkede, 1.315.000 ortodoks Makedon'un yanı sıra, Müslüman azınlık olarak, 1991 resmi verilere göre, 430.000 Arnavut, 98.000 Türk ve 35.000 Çingene yaşar.

Bununla birlikte, ülkedeki üçüncü en kalabalık Müslüman azınlık, içlerinde 5-10.000 kadarı Türkçe bilen ve kendini Türk sayan Çingencer değil, anadilleri Makedonca olduğu gerekçesiyle nüfus sayımlarında Makedon olarak kaydedilen Torbeşlerdir.

Sayıları 35.000-100.000 arası olduğu söylenen bu koyu Müslüman halk, bir kaniya göre Pomakların Makedonya'daki adı, bir kaniya göre de Makedonya'daki Müslüman Slavlara verilen isimdir. Torbeşler konusunu biraz aşağıda tekrar ele almak üzere, önce, Makedonya'da İslam ile ulusal kimlikler arasındaki ilişkiye değinmek istiyorum.

Yukarıdaki nüfus dökümünden de görüldüğü gibi, bu Balkan ülkesindeki en önemli Müslüman azınlık Türkler değildir. 1991 sayımını boykot eden ve aslında 700.000 olduklarını ileri süren Arnavutlardır. Bu halk, Bulgaristan ve özellikle Yunanistan'da Türklerin elinde tuttuğu pozisyonu Makedonya'da elinde tutmakta, Müslümanlığı kendi lehine çalıştırmaktadır. Nitekim, Makedonya Türkleri, geçen yılki seçim kampanyasında Türk azınlığı Arnavut ve Makedonların ortak düşmanı ilan eden Arnavutların gölgesi altında ve asimilasyon alanındadır. Bu durum, özellikle Arnavutlarla kız alıp verenler için söz konusudur.

"Ben bir Makedon için on Türk vururum, çünkü bizi Osmanlı geri bıraktı", Makedonyalı Türklerin 60'lı yılların lise anılarından aktardıkları bu Arnavut deyişi neye dayanıyor?

Gene Makedonyalı Türklerle sorarsanız, ki bu yorumun doğru olduğu kanısındayım, bu deyiş Arnavutlara Arnavutluk bilinci verebilmek için Osmanlı kimliğini tamamen yok etmek isteğine dayanmaktadır. Çünkü bu ülkede, en azından orta yaşlı Arnavutlar arasında, Müslümanlık ile Osmanlılık özdeş kavramlardır. Buna örnek olarak da, birçok Arnavut'un yemin ederken, hâlâ, "Türklük dinimin hakkı için" demesini gösterebiliriz.

Eskiden beri çok canlı bir ulusal kültür etkinliği içinde olan, Türkiye'yle daima çok yakın temas halinde kalan ve Türkiye Türkçesini 1960'lardan beri Türk Dil Kurumu yaklaşımı içinde kullanmaya devam eden, hatta "Yılçağ"(mevsim) ve "özyönetim" gibi sözcükler de türeten Makedonya Türkleri bu durumun iyice farkındadır. Bir Türkçe gazetedeki 1991 nüfus sayımı öncesinde Sabit Yusuf imzasıyla yayınlanan şu makaleye göz atmak yeter :

"Biz Türk'üz, Müslüman'ız. Her şey yolunda. Ama, böyle resmî kayıtlarda milli mensubiyetimize dinî ilişkileri bulaştırmak hiç de doğru sayılmaz. Milli mensubiyetimiz herşeyin başında gelir çünkü. Başka halklara mensup bireyler 'Evet, ben Müslüman'ım, ama herşeyden önce buyum ya da şuyum' dediği gibi, biz de aynı tutumu savunmalıyız (...). Bilinen bir gerçek var. Her insan alınyazısını kendisi belirler. Bunu ne dinî ilişkiler, ne de evlilik ilişkileri değiştiremez".⁸

Makedonya Müslümanlarının dinsel örgütü olan Makedonya İslam Birliği de doğal olarak Arnavutların kesin etkisi altındadır. Örgütün Meclis'indeki 35 kişiden 4'ü Türk, 3'ü Torbeş, 1'i Çingene, gerisi (26) Arnavut'tur. Örgütün yürütme kurulu niteliğindeki Meşihat'ın 15 üyesinden 1'i Türk, 2'si Torbeş, gerisi (12) Arnavut'tur.

Arnavut olma bilinciyle Müslümanlığın ilişkisini burada kapatıp Torbeşler konusuna geçmeden önce, Makedonya'daki ortodoks Arnavutların tamamen eriyerek

⁸Birlik (Üsküp'te haftada üç gün çıkan türkçe gazete), 23 mart 1991.

Makedonlaştığını, katolik Arnavutların Hırvatlaştığını, yalnızca Müslüman Arnavutların milliyetçi olduklarını anımsatmak istiyorum.

Torbeşlere gelince.

Yunanistan ve Bulgaristan'daki benzerleri (Pomaklar) gibi koyu Müslüman olan bu halkın "adapte olma", diğer bir deyimle asimile olma yeteneği oldukça güçlüdür. Hatta, Makedonya'da bu insanlar konusunda yapılan bir espriye göre, Torbeşlerin bayrağı "Kuru kalemlerle boyanmış beyaz bayrak"tır.

Bununla birlikte, bu "asimile olma yeteneği"ni herhangi bir biçimde anlamamak gerekiyor. Makedon devleti bu insanların Arnavut veya Türklere katılmalarını önlemek için faaliyettedir. Örneğin, rejim değişikliğinden sonra birçok işten çıkarmanın yaşandığı ülkede, tekrar işe girmek isteyen Torbeşlere sadece Müslüman kimliğine sahip olduklarına ilişkin kâğıt imzalatılmaktadır. Ayrıca, devletin kurduğu bir de "Makedon Müslümanları Kültür ve Bilim Ocağı" vardır. Şiarı, Yunanistan'da devletin Pomaklar konusunda söylediklerini çok andıran bir deyiştir : "Torbeşler yerli halktır, Makedondur, ama Osmanlılar tarafından zorla Müslümanlaştırılmışlardır". Üye sayısı 50'yi geçemeyen bu örgütün lideri Niyazi Limanovski'nin Torbeşlerden dayak yediği için polis koruması olmadan gezemediği belirtilmektedir.

Demek ki, bu yeteneği, "En güçlü Müslüman etnik gruba" asimile olma eğilimi olarak anlamak gerekiyor. Osmanlıların I. Balkan Savaşı sonucu buradan ayrıldıkları 1912'ye kadar kendilerini neredeyse istisnasız Türk saydıkları ifade edilen Torbeşlerin bugün bir bölümü kendini "Müslüman", gittikçe artan bir bölümü Arnavut, bir bölümü de "Türk" saymaktadır.

Bu son bölüm Torbeşlerle, Kiçevo'da (Kırcaova) görüştüm. İşin ilginç tarafı, hiç Türkçe bilmiyorlar ve kendilerini Osmanlılardan da önce, Konya'dan gelmiş insanların torunu sayıyorlar. Anadilleri Makedonca⁹, Türk iseler, niçin Türkçe bilmediklerini sorduğumda şu yanıtı verdiler: "Osmanlılardan sonra okullar kapatıldı. O zamanlar buna direnen 600 kişi öldürüldü. Baskıdan kurtulmak için Makedon dili benimsendi. Yoksa, iş vermediler".

Türkçe bilmeyen bu insanlar, bu eksikliklerini gidermek için büyük çaba içinde. Makedonya Türklerinin siyasal örgütü Türk Demokratik Partisi'nin(TDP) Kiçevo şubesi¹⁰ aracılığıyla, bu yıl okullarda derslerin Makedonca değil, Türkçe yapılmasını istemişler. Yetkililer, "Hepsini Türkçe ne yapacaksınız? Türkçe bilmiyorsunuz!" diyerek haftada üç saat seçimlik Türkçe dersi önermişler. Torbeşlerin yanıtı şöyle olmuş:

⁹Hatta, son nüfus sayımında Türkler, "..... sayım işlerini en ciddi bir toplumsal görev olarak gözönünde bulundurdıkları için", sayımda Türkçe fiş kullanmak mümkün olduğu halde Makedonca fişin doldurulmasını istemişlerdir (Bkz. Halise M. Hasan imzalı yazı, *Birlik*, 4 Nisan 1991). Benim anladığım kadarıyla asıl neden, Türkçe bilmeyip Makedonca bilen Torbeşlerin kendilerini Türk yazdırabilmesine olanak vermektir.

¹⁰1990'da kurulduktan sonra Torbeşler arasında büyük ilgi uyandıran TDP'nin, Kiçevo'da yaptığı ilk toplantıda 600 kişilik salonun tamamının dolduğu söylenmektedir. O zamanki genel başkan Avni Engüllü'nün Türkçe açılış konuşması Torbeşlerin anlaması için bölüm bölüm Makedonca'ya çevrilmiş, bu çeviri, Torbeşler sanki Türkçe bilirmiş gibi, 'Salonda davetli Makedonlar bulunuyorsa, onlara saygıdan....' diye izah edilmiştir.

"Avustralya'ya göç etmiş Makedonların çocukları da Makedonca bilmiyorlar ama, Makedonca okula gidiyorlar!"

Görüştiğim Torbeşler, eğer bu yıl Türkçe sınıf açılmazsa açlık grevine başlayacaklarını söylediler. (Geçen gün aldığım bir mektup, başladıklarını haber veriyordu). Makedonya Eğitim Bakanlığı'na vermek üzere ana-babaların imzaladığı 262 adet form dilekçeyi gördüm. Metin şöyleydi :

"Ben, Kiçevo'da .....sokak.....numarada mukim.....çocuğum.....'nin Makedonca diliyle eğitim yanı sıra Türk dilini de okumasını gönüllü olarak istiyorum".

Kiçevo'daki bu Torbeşlere "Seçme şansınız olsa, Türkiye'den cami hocası mı istersiniz, yoksa okul öğretmeni mi?" diye sordum. "İkisini de" dediler. "Tek hakkınız var" dedim, "Öğretmen gelsin. Çocuklarımız öğrenmeli. Dinî bilgiler için çok kitap var, kendimiz öğrenebiliriz ama Türkçe öğrenemiyoruz" diye cevap verdiler.

KOSOVA :

Yalnızca 12.000 Türk'ün yaşadığı, Arnavutların ise toplam nüfusun yüzde 90'ını geçtiği Kosova'da, Müslümanlık olgusu karşısında Türklerin ve Arnavutların Makedonya'daki durumu, çok daha vurgulu olarak Kosova'da da karşımıza çıkıyor.

1) Arnavutların İslam'ı kullanarak Türkleri doğal yoldan asimile etmesi olayının boyutları burada çok daha geniş.

1946'da çıkan soyadı yasası bir kilometre taşı. Bu tarihlerde Arnavutluk'un Yugoslav birliği içine alınması gündemde olduğundan, Türkler Arnavut gibi muamele görüyor. O sıralarda Türklerde de fazla bir Türklük bilinci yok. Kosova'da ipler, büyük çoğunluğu oluşturan Arnavutların elinde. Daha önce Türklerin soyadları Sırlara uydurulurken ("yeviç" son eki), yasanın çıkmasından sonra Arnavutlara uyduruluyor ("i" son eki).

Eski Yugoslavya'da Türklerin varlığının tanınması olayı 1951'den, yani Arnavutluk'u Yugoslav birliğine dahil etme umutlarının yok olmasından sonra. Bundan önce Türkler Arnavut gibi muamele görüyor. 1974 yılından sonra ise, iyice güçlenen yerel özerklik sonucu Arnavutlar Kosova'ya iyice egemen oluyorlar. Yumuşak asimilasyon bu tarihte hızlanıyor. "Çocuğunu Arnavut okuluna yolla, Türkçe yok ama Arnavutça üniversite bile var, kolay iş bulur" türünden, mevcut durumu yansıtan sözlerin yanı sıra, İslam'ın kullanılarak "birlik ve beraberlik" yaratılması belirgin bir hale geliyor. "Biz din kardeşiyiz. Ayrı-gayrıya, Türkçe'ye ne lüzum var?" Ayrıca, birlik duygusu şu biçimde de vurgulanıyor : "Sen-ben ölünce bizi hoca gömecek, gâvuru papaz gömecek" veya "Gâvur seni-beni aynı bıçakla kesecek". "Sırp" demiyor; "Gâvur" demeye özen gösteriyor. Oysa, bu sözlerin söylendiği tarihlerde, yani 1989'dan önce Kosova Arnavutlarının, komünizm nedeniyle, Müslümanlıkla fazla ilgilerinin olmadığı biliniyor. Hacı-hoca takımına karşılar.

2) Asimilasyonun boyutunun genişlemesi bir yana, işin içine zor öğesi de giriyor. Arnavutluk bilincinin yükseldiği günümüzde, yumuşak asimilasyon, yerini sertlik eylemlerine de bırakıyor.

Bir kere, eğitim alanında zor kullanma başlıyor. Son olarak Arnavutların uyguladığı, Türklerin Kosova'daki siyasal kuruluşu olan Türk Demokratik Birliği'nin (TDB) ise açıkça karşı çıktığı okul boykotunda, boykota katılmayan Türk öğrenciler dövüldü. Örneğin bu olay, 9.9.1991'de Prizren'in On Yedi Kasım ve Ortakol ilkokullarında cereyan etti. Çocuklar, okula gittikleri anlaşılmasın diye kitaplarını çantada değil, naylon torbalarda taşımaya başladılar. Bu da, Arnavut çocukların onların ardından "Milos!" diye bağırmasına yol açtı. Görüştüğüm Türklerden Cemal Kruezi'nin¹¹ anlattığına göre, kendisi son seçimlerde TDB milletvekili adayı olunca, çocuğunun arkadaşlarına anababaları şöyle diyor: "Bahriye'yle oynamayın. Onun babası gâvur olmuş!". Gene aynı tema: İslam.

İkincisi, 1991'de yapılan ve Arnavutların şiddetle boykot ettiği nüfus sayımında zor kullanıldı. Yirmi Türk sayım memuru korkarak işi bıraktı. TDB acele hareket geçerek bunların yerine yedeklerini bulmaya çalıştı. Arnavutlaşan bu Türkler genellikle doktor, hukukçu, memur gibi "kaybedecek şeyi olanlar". Bunların, çocuklarını Türkçe sınıflarında okutmadıkları, evlerinde Arnavutça konuştukları, işlerini yitirmemek için kimliklerini yitirmeye yüz tuttukları söyleniyor. Bunlara, Arnavutlarla kız alıp-veren ailelerde daha çok rastlanıyor.

Torbeşlerin durumu ise, tahmin edilebileceği gibi, Türklerinkinin birkaç gömlek ötesinde. Kosova'daki Torbeşler, Makedonya ve özellikle Batı Trakya'nın tersine, kendilerini Türk saymıyorlar. "Müslüman" yazılıyorlar ve kendilerini Boşnaklara yakın sayıyorlar. Yakında Arnavut saymaları beklenebilir.

SONUÇ

1) Bu bildirin başında da ileri sürmüş olduğum gibi, Balkanlarda yaşayan azınlık Türklerin ulusal kimliği, "En son, imam göç eder" diyen Makedonya atasözünün de anlattığı gibi, en büyük desteğini İslam'da bulmaktadır. Çünkü çoğunluğun dini farklıdır. Tabii, Osmanlı Millet Sistemi'nin çok büyük etkisine uğramış bu yarımada da çoğunluğun dini de onun ulusal kimliğini güçlendirmektedir ama, baskı ögesi için içine girdiğinden, bu olgu azınlık için çok daha vurgulu bir durum göstermektedir.

Hatta, esas azınlığı oluşturdukları ülkelerde (Yunanistan ve Bulgaristan) Türkler İslam'ı kullanarak diğer Müslüman azınlıkları (örneğin, Pomakları) doğal asimilasyona uğratmakta ve Türkleştirmektedirler.

2) Buna karşılık, esas Müslüman azınlığın Türkler olmaması durumunda, Makedonya'da ve özellikle de Kosova'da görüldüğü gibi, İslam dini bu sefer de esas Müslüman azınlık (Arnavutlar) için çalışmakta, Arnavutlar Torbeşleri, hatta Türkleri, gerekirse baskı yaparak asimile etmeye ve Arnavutlaştırmaya başlamaktadırlar.

¹¹Türkçe'yle hiç ilgisi bulunmayan bu soyad da Arnavutlar tarafından resen verilmiş olanlardan biridir. Bu zat, soyadını, "Kruezi"nin ardından "Tunalıgil" olarak söylemektedir.